

УДК 378.011

DOI: 10.36550/2415-7988-2020-1-188-49-53

ОСАДЧЕНКО Інна Іванівна –

професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0682-5145>

e-mail: osadchenkoinna1@gmail.com

КАРПУК Тамара Анастасіївна –

викладач-методист ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж»

ім. А. Ю. Кримського

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2688-8266>

e-mail: karpuk.toma@gmail.com

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ У КОНТЕКСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Інформаційно-комунікаційний прогрес людського суспільства неминуче охоплює усі сфери життєдіяльності, стимулюючи активний науковий пошук інновацій у різних галузях та слугуючи конструктивним засобом реалізації цього процесу. Будь-яке науково-педагогічне дослідження апіорі збудоване на аналізі вагомих наукових джерел шляхом застосування різних видів цитування, логічної інтерпретації оприлюднених наукових думок з обов'язковим посиланням на автора першоджерела інформації. Однак вітчизняна «гонитва» за науковими ступенями та «полегшеним» варіантом отримання диплому про вищу освіту, спричинило недоброчесні підходи до освітньої та наукової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання академічної доброчесності гостро постають в усіх галузях науки, зокрема юриспруденції (К. Шахбазян) [8], соціальних комунікацій (О. Рижко) [5] тощо. Так, з юридичної точки зору, визначено правила цитування творів, опублікованих іншими авторами, схарактеризовано нормативно-правову базу кола питань авторського права, визначено правила відповідальності та процедуру судового захисту авторських прав у разі їх порушення шляхом неправомірного цитування та вдавання до плагіату (К. Шахбазян) [8, с. 51]. Проаналізовано загально чинну ситуацію щодо вказаної проблеми та практики забезпечення плагіату (О. Слободянюк) [7, с. 138]. Попри нормативно-правове забезпечення вказаного питання, виокремлення спеціальної статті Закону України «Про освіту» (2017) (Ст. 42. Академічна доброчесність) [4, с. 37], активний науковий інтерес до проблеми

дотримання академічної доброчесності, маємо визнати, що її вирішення не лише не реалізоване, а й набуває нових інтерпретацій, протиріч та способів вияву й боротьби з цим негативним освітньо-науковим явищем.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел та емпіричного матеріалу з'ясувати особливості та сутність сучасного поняття «академічна доброчесність» у контексті науково-педагогічної діяльності, орієнтуючись на реалії та перспективи зазначеного явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати аналізу наукових джерел стверджують, що проблема дотримання академічної доброчесності – неоднозначна та має багато «але». Дослідники з'ясували різноаспектність причин порушень академічної доброчесності (протиставленням чого є поняття «академічна недоброчесність / нечесність»), спільних та відмінних як для студентів, молодих науковців, так і для досвідчених дослідників: прагнення слави як визнання у соціальному, та зокрема професійному, середовищах з метою також подальшого отримання матеріальної та схвальної винагороди, підвищення кар'єрного статусу; виправдання витрачених бюджетних коштів (коштів замовника) з причини невиконання замовленої/запланованої роботи тощо (О. Рижко) [5, с. 3–8]; брак часу, зокрема у ситуації подання роботи згідно із чітко встановленими термінами (для студентів – написання курсових та інших проєктів; для аспірантів – написання досліджень у рамках звітного періоду тощо); пошук легких шляхів виконання будь-якої роботи; брак інтересу у студентів до виконання певного завдання (найчастіше – непрофільного характеру); засилля безкоштовних пропозицій в інтернеті – сайтів, які пропонують готові, необхідні

наукові роботи (С. Артамонов) [1, с. 13] і т. п.

Як бачимо, причини вдавання до академічної недоброчесності можуть бути різними, однак, очевидно, що жодна з них не є підставою для виправдання тих, хто неповажно вчинює у освітньо-науковій сфері. Результати проведеного нами анонімного опитування у різних ЗВО України засвідчили «широсердечне» зізнання студентів та молодих науковців у вдаванні до академічного плагіату, унаслідок виконання наукового завдання за правилом «останнього дня». Академічну недоброчесність тлумачать з позицій неповаги до колег науковців [3, с. 4]; присвоєння чужої праці за власну та незумисних дій з причини неправильного оформлення посилання у науковій роботі [2, с. 5]; обману та невігластва, непошанування самовідданої праці науковців, нівелювання цінності освіти, сприяючи її фальсифікації [6].

На протипагу цьому, поняття «академічна доброчесність» трактують як: «відданість академічній спільноті», дотримуючись таких цінностей: довіри, справедливості, чесності, відповідальності, мужності та поваги (В. Сацик) [6]; сукупність морально-етичних принципів та законних правил у процесі освітньо-наукової діяльності з орієнтацією на забезпечення довіри до кінцевих результатів такої діяльності (О. Бруй) [2, с. 4]. Це поняття чітко визначене окремою статтею Закону України «Про освіту» як сукупність визначених правил та етичних принципів, та уведено до переліку основних понять цього Закону [4, с. 38]. Отже, з точки зору чинного законодавства, поняття «академічна доброчесність» тлумачать у контексті, названому нами як: «законно-етична наукова поведінка».

Нормативними (законними) способами використання інформації з інших наукових творів, тобто з бібліографічним посиланням на першоджерело, є: непряме (недослівне, перефразоване) та пряме (дослівне цитування), анотація / резюмування, запозичення ілюстрацій, таблиць та інших схематичних чи числових даних [8, с. 51]. На нашу думку, необхідно переглянути об'єктивність та дієвість методів вияву та покарання за академічну недоброчесність. Для цього важливо розуміти сутність власне цього поняття, різновиди його вияву, що визначені у Законі України «Про освіту», як: обман, фабрикація, фальсифікація, списування, академічний плагіат,

самоплагіат, хабарництво, необ'єктивне оцінювання [4, с. 38–39].

Констатуємо, що й у виокремленні видів академічної недоброчесності дослідники також мають дещо різну точку зору. Так, В. Сацик уточнює тлумачення хабарництва в академічній сфері як хабаря за іспит чи письмову роботу; студентське списування називає терміном «академічне шахрайство»; виокремлює, крім плагіату, на основі аналізу зарубіжних наукових джерел ще два поняття: «професорську нечесність» – зловживання науковим статусом та посадовими повноваженнями у вигляді різного виду утиску студентів та підлеглих науково-педагогічних працівників; «академічний саботаж» – дії науковця, що сприяють отримання ним нелегітимної академічної вигоди, чи применшення аналогічної вигоди для інших науковців (відміна або затягування процесу рецензування чи захисту роботи; знищення результатів наукового дослідження тощо) [6]. Отже, насамперед, маємо справу з людським чинником: порушуючи академічну доброчесність, особливо у категоріях «професорська нечесність» та «академічний саботаж», науково-педагогічні працівники, насамперед, виявляють свої особистісні людські якості характеру, у цьому випадку – не найкращі.

Зазначимо, що у наукових джерелах аспектно різняться тлумачення видів академічної недоброчесності у залежності від сфери дослідження. Приміром, у сфері соціальних комунікацій, поняття «плагіат» визначається з точки зору системного та соціальнокомунікаційного підходів (О. Рижко [5, с. 2]). Плагіат (академічний плагіат) (з грец. – «крадіжка») – повне / часткове оприлюднення наукового чи іншого стилю твору (його фрагментів), що розкривають концепцію авторства, але не складають об'єкт авторського права (концепції, ідеї, методики тощо), тим, хто не є автором зазначеного (О. Рижко [5, с. 5], В. Сацик [6] та ін.). О. Рижко коментує власне тлумачення поняття «плагіат»: з юридичної точки зору, йдеться про «крадіжку ідей / концепцій», а не про «плагіат ідей». Отже, плагіат – пряме порушення авторського / творчого права; «деструктивна ціннісна трансформація» [5, с. 6].

Однак, маємо зауважити, що певною мірою не погоджуємося із запропонованим трактуванням поняття «дублювання досліджень», як офіційно не підтвердженою домовленістю «між щонайменше двома особами, наслідком якої є виконання

однакових, або майже однакових робіт» [3, с. 8]. Таке тлумачення, на наш погляд, потребує певного уточнення, адже вітчизняна наука має приклади, коли помилково затверджували однакові теми дисертаційних робіт у різних наукових установах різними дослідниками, які потім здійснювали його (логічно) за подібною, але неоднаковою концепцією. Нині, коли теми наукових досліджень уже не обов'язково координуються у спеціальному відділі НАПН України, можемо наразитися на часту констатацію означеної проблеми. Можливо, у сучасних умовах бажано було б передбачити єдину електронну базу даних щодо затвердження ученими радами закладів вищої освіти та наукових інститутів тем наукових досліджень з метою забезпечення їх дублювання. За таких умов можна було б відстежити тенденції сучасних науково-педагогічних досліджень, не наражаючи себе на небезпеку повторення дослідження – несвідомого порушення академічної доброчесності з подальшим вдаванням до такого виду академічного плагіату («дублювання дослідження»).

Сучасним ефективним методом боротьби та захисту від різних видів науково-педагогічного плагіату є онлайн-перевірка тексту (від курсового проєкту студентів до дисертаційних робіт) на оригінальність, хоча й цей метод далеко не позбавлений недоліків. Однак, значущим також є розуміння необхідності формування у науково-педагогічних працівників уміння правильного цитування. Так, наприклад, розрізняти загальновідому інформацію від авторської цитати Є. Артамонов радить з позицій знаходження її підтвердження щонайменше у 5-ти різних джерелах або вільного знаходження без зайвих зусиль у загальних джерелах [1, с. 12].

Цитата – точно-дослівний витяг, фрагмент будь-якого твору, що включений до іншого твору з метою підтвердження, заперечення, критики, ілюстрування тощо певного твердження (К. Шахбазян) [8, с. 51]; порівняно невеликий уривок наукового твору з обов'язковим посиланням на автора для підсилення власних думок поглядами інших дослідників [3, с. 7].

Наголосимо на тому, що функціональними є понад 6 тис. Різноманітних стилів / правил цитування наукових джерел, що залежить від галузі та способу публікації. Наприклад, стилі цитування: Асоціації сучасної мови, Гарвардський стиль, Стандарт Оксфордського університету та ін.

(О. Бруй) [2, с. 5]. До випадків цитування зараховують: згадування зарубіжних авторів та термінів, цитування за вторинними джерелами, цитування нормативно-правових актів та самоцитування [8, с. 51]. Недотримання норм академічної доброчесності спостерігається у кожному з цих випадків, тому необхідно контролювати ці вияви, а, головне, розробляти методiku формування правильності цитування.

Самоцитування – нині типове явище у наукових роботах: цитування (згідно з усіма правилами) автором раніше опублікованим ним праць з метою уникнення самоплагіату та спрямування читача до попередніх робіт автора [13, с. 51]. К. Шахбазян зазначає, що інтерес до самоцитування та самоплагіату спричинений вимогами високого рівня індексу наукового цитування дослідників, котрі визначають рейтинг наукового працівника (індекс Хірша) та суттєво впливають на його подальшу кар'єру, преміювання, імідж тощо [13, с. 56]. Водночас самоцитування є виправданим у випадках: унікальності, одиничності досліджуваної проблеми, з причини чого просто немає інших наукових джерел для посилання, окрім як єдиного автора, який її досліджує; для порівняння чи продовження раніше отриманих наукових результатів. Тобто, важливим є не стільки вдавання до самоцитування, скільки його обмеження щодо обсягу нової статті: до 25 %. Набагато важливіше – не вдаватися до самоплагіату: кількаразове переміщення певного фрагменту твору одного автора із одного твору у інший, без змін; багаторазове опублікування однієї і тієї ж статті. У випадку вияву зазначеного, редколегія наукового видання чи експерти / рецензенти мають повернути статтю чи інший науково-педагогічний твір автору для усунення недоліків, адже головна вимога – наукова новизна нового наукового продукту [13, с. 57].

Принагідно зазначимо, що самоцитування та самоплагіат мають суперечливу сутність, адже на вітчизняному науковому просторі спричинені зміною за останні роки концепції оформлення результатів наукового дослідження. Йдеться про те, що поняття «плагіат», звичайно, завжди було актуальним і перші перевірки наукових робіт, передусім дисертацій, розпочали активно виконувати ще років 7 тому (до цього – поодинокі випадки у зв'язку із підозрою на наукові порушення чи за індивідуальною вимогою). При цьому науковці до перевірок на наявність плагіату

(у бажанні чи потребі) не опиралися на певні постанови чи накази: розповсюдження тенденції подання дисертаційної роботи на предмет подальшого захисту у спеціалізованих вчених радах супроводжувався усною вимогою (з поступовим уведенням довідки про перевірку у системі автоматичного визначення плагіату в обов'язковий перелік документів для подання до спецради). Таким чином, спецради забезпечували себе від подальших проблем стосовно вияву недоброчесних дослідників, утверджуючи свій науковий статус.

Водночас однією з нагальних вітчизняних вимог оформлення результатів дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня як кандидата, так і доктора будь-яких наук вказаного періоду було дотримання правила: публікації автора є змістом дисертації. Тобто рецензенти, експерти, опоненти та комісія ВАК України, підтверджуючи правильність оформлення та подання рукопису дисертації та її супровідних матеріалів (відбитків публікацій щодо теми дослідження), переконувалися і засвідчували у висновках тотожність публікацій автора дослідження тексту його дисертації. Отже, автори «доброчесно», правомірно і свідомо писали дисертаційні роботи згідно із принципом: «Одна стаття – один параграф дисертації», і формували кінцевий варіант роботи до захисту у вигляді вставлення (з мінімальними змінами) статей як параграфів. Тобто, було неофіційним ще одне гасло: «Немає публікацій, немає роботи». Більш того, було дозволено присвоювати науковий ступінь науковцю за так званою «сукупністю наукових публікацій», що системно, послідовно та повною мірою розкривали концепцію, на результати здійсненого дослідження. Відповідно, про поняття самоцитування та самоплагіату ніхто не наголошував. Логічним поясненням цього було те, що все ж публікації у наукових виданнях загалом були доступнішими, розповсюдженішими, ніж сам текст дисертацій, який зберігався лише у чітко визначених місцях (у НБУ ім. В. І. Вернадського та спецраді, де відбувався захист). До того ж вимоги щодо самоплагіату також не були чітко сформульованими й автори, без роздумів про порушення норм та правил наукової етики, адже головне – не вдаватися до плагіату, тобто не «красти» чужої наукової ідеї чи частини твору, опубліковували одні й ті ж результати досліджень, почасти, без абсолютних змін, під гордим гаслом: «мої

дослідження – під моїм ім'ям». Необов'язковість та нечіткість вимог до публікацій вітчизняних авторів у зарубіжних виданнях спричинювали передрук одних і тих самих публікацій різними мовами у різних країнах, що нині також класифікується як самоплагіат. Оскільки кінцевий обсяг дисертації зазвичай перебільшував кількість опублікованого матеріалу, то після захисту дисертації автори, також без почуття втрати академічної доброчесності, опубліковували у вигляді статей решту своєї дисертації.

Висновки та перспективи подальших розвідок наперед. Отже, на основі аналізу наукових джерел та емпіричного матеріалу нами з'ясовано особливості та сутність сучасного поняття «академічна доброчесність» у контексті науково-педагогічної діяльності, орієнтуючись на реалії та перспективи зазначеного явища. Узагальнено сутність та причини вдавання до академічної недоброчесності, види її прояву. Запропоновано тлумачити академічну доброчесність як «законно-етичну наукову поведінку». Встановлено спільність поняття «порушення» загалом для різних галузей вияву плагіату у науковому викладі матеріалу. Рекомендовано шляхи усунення проблемних аспектів дотримання академічної доброчесності у сфері науково-педагогічних досліджень шляхом необхідності формування вміння правильного цитування. Перспективою подальших досліджень є узгодження різних методик вияву та покарання академічної недоброчесності у вітчизняній освітньо-науковій сфері.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Артамонов Є. Б. Аналіз методів протидії автоматичним системам визначення плагіату в електронних документах. *Проблеми інформатизації та управління*. 4 (40). 2012. С. 12–18.
2. Бруй О. Передмова. Міжнародні правила цитування та посилання в наукових роботах: методичні рекомендації / автори-укладачі: О. Боженко, Ю. Корян, М. Федорець; редколегія: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузева, Я. Є. Сошинська, О. М. Бруй; Науково-технічна бібліотека ім. Г. І. Денисенка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Українська бібліотечна асоціація. Київ: УБА, 2016. С. 4–8.
3. Програмне забезпечення для перевірки наукових текстів на плагіат: інформаційний огляд / автори-укладачі: А. Р. Вергун, Л. В. Савенкова, С. О. Чуканова; редколегія: В. С. Пашкова, О. В. Воскобойнікова-Гузева, Я. Є. Сошинська;

Українська бібліотечна асоціація. Київ: УБА, 2016. 36 с.

4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2145-19 (дата звернення: 17.11.2018).

5. Рижко О. М. Плагіат у соціально-комунікаційному вимірі початку XXI століття: природа явища та історія боротьби: дис. ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.01. / Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, 2017. 438 с.

6. Сацик В. Академічна доброчесність: міфічна концепція чи дієвий інструмент забезпечення якості вищої освіти? (16.03.2017). URL: <http://library.uipa.edu.ua/poslygy/naukovtsiam-fakhivtsiam/naukovtsiam/akademichna-dobrochesnist.html> (дата звернення 25.01.20).

7. Слободянюк О. М. Роль науково-педагогічного колективу у формуванні культури академічної доброчесності студентів. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2018. №. 6. С. 134–139.

8. Шахбазян К. С. Застосування в наукових публікаціях цитат із опублікованих творів, права на які належать іншим авторам. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Київ: Академперіодика. Вип. 14. 2017. С. 51–58. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/125001> (дата звернення 11.02.2020).

REFERENCES

1. Artamonov, E. (2012). *Analiz metodiv protydyi avtomatychnym systemam vyznachennya plahiatu v elektronnykh dokumentakh*. [Аналіз методів протидії автоматичним системам визначення плагіату в електронних документах].

2. Bruy, O. (2016). *Peredmova. Mizhnarodni pravyla tsytuvannya ta posylannya v naukovykh robotakh: metodychni rekomendatsiyi*. [Передмова. Міжнародні правила цитування та посилання в наукових роботах: методичні рекомендації]. Київ.

3. *Prohramne zabezpechennya dlya perevirky naukovykh tekstiv na plahiat: informatsiynyy ohlyad*. (2016). [Програмне забезпечення для перевірки наукових текстів на плагіат: інформаційний огляд]. Київ.

4. *Pro osvitu: Zakon Ukrayiny vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII*. (2017). [Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII].

5. Ryzhko, O. (2017). *Plahiat u*

sotsial'no-komunikatsiyomu vymiri pochatku KHKHI stolitya: pryroda yavysheha ta istoriya borot'by: dys. ... d-ra nauk iz sotsial'nykh komunikatsiy: 27.00.01. [Плагіат у соціально-комунікаційному вимірі початку XXI століття: природа явища та історія боротьби: дис. ... д-ра наук із соціальних комунікацій: 27.00.01]. Київ.

6. Satsyk, V. (2017). *Akademichna dobrochesnist': mifichna kontseptsiya chy diyevyy instrument zabezpechennya yakosti vyshchoyi osvity? (16.03.2017)*. [Academic integrity: a mythical concept or an effective tool for ensuring the quality of higher education?].

7. Slobodyanyuk, O. (2018). *Rol' naukovo-pedahohichnoho kolektyvu u formuvanni kul'tury akademichnoyi dobrochesnosti studentiv*. [The role of the scientific and pedagogical team in the formulated culture of academic goodwill students]. Vinnytsa.

8. Shakhbazyan, K. *Zastosuvannya v naukovykh publikatsiyakh tsytat iz opublikovanykh tvoriv, prava na yaki nalezhat' inshym avtoram*. [Use in scientific publications of quotations from published works, the rights to which belong to other authors]. Київ.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ОСАДЧЕНКО Інна Іванівна – професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: психопедагогіка, технології навчання, методологія наукового дослідження.

КАРПУК Тамара Анастасіївна – викладач-методист ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж» ім. А. Ю. Кримського.

Наукові інтереси: методологія наукового дослідження.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

OSADCHENKO Inna Ivanovna – Professor of the Department of Pedagogy and Educational Management, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychna.

KARPUK Tamara Anastasjevna – Teacher-Methodologist of Volodymyr-Volyn Pedagogical College named after A. Crimsky.

Circle of scientific interests: psychopedagogy, learning technologies, research methodology.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2020 р.